

Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, Економіка, Філософія. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 167 – 174; його ж. Український Центральний Комітет у Польщі 1921 – 1939 // Десять років незалежності України: минуле і сучасне державотворення. Науковий збірник. – К., 2003. – С. 234 – 254; 44. Карпус Збігнев, Срібняк І.В. Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р. // Український історичний журнал. – 2000. – №1. – С. 80 – 95; 45. Там само. – С. 92; 46. Там само; 47. Купцов А., Срібняк І. Інтерновані вояки УГА у таборах Чехословаччини (1919 - 1923). – К., 2001; 48. Купцов А.А. Просвітницький рух у таборі інтернованих військ Української Галицької Армії в Німецькому Яблонному (1919 – 1920 р. р.) // Десять років незалежності України: минуле і сучасне державотворення. Науковий збірник. – К., 2003. – С. 204 – 213; Кучер В., Срібняк І. Українська військова еміграція на теренах балканських країн (1921 - 1923) // Там само. – С. 214 – 226; Кисіль З. р. Становлення воєнно-історичної роботи в українському війську (1920 – 1939 р. р.) // Там само. – С. 255 – 263; 49. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919 – 1924 р. р.). – К., 2000; 50. Там само. – С. 62; 51. Див.: Там само. – С. 68 – 69; 52. Там само. – С. 71; 53. Там само. – С. 72; 54. Там само. – С. 176, 179, 180, 181, 192, 195, 198; 55. Там само. – С.202; 56. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюряна. – К., 2001; 57. Див.: Там само. – С. 415, 418, 433, 435; 58. Там само. – С. 444; 59. Ковальчук М.А. Симон Петлюра та військова опозиція в армії УНР у 1920 – 1921 р. р. // Український історичний журнал. – 2003. – №3. – С. 97 – 108; 60. Див.: Литвин С. Вказана праця. – С. 438; 61. Ковальчук М.А. Вказана праця. – С. 105; 62. Там само; 63. Цит. за: Ковальчук М.А. Вказана праця. – С. 106; 64. Там само. – С. 107; 65. Божко О. Генерал-хорунжий армії УНР / з архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1998. – Ч.1 – 2 (6-7). – С. 24 – 56; 66. Литвин С. Вказана праця. – С. 444.

Валентина Олексіївна Шайкан, Валерій Олександрович Шайкан **ВІЙНА У СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ (З ЩОДЕННИКА УЧАСНИКА УПА О. ПОВШУКА)**

Важливе значення для дослідження проблем Великої Вітчизняної та Другої світової воєн мають такі мемуарні твори, як недруковані архівні щоденники, які надають історикам можливість проаналізувати військові, політичні, економічні, громадські, культурні, побутові та інші події того часу. Щоденниковий жанр, як відомо, характеризується точним датуванням, яскравим і глибоким відображенням явищ життя населення у різні періоди людської історії. У них зберігається цінна інформація про поведінку людей, про що не можна іноді дізнатися з інших джерел. Але під час роботи з цим видом мемуарних джерел досліднику не слід забувати, що події у щоденнику записувались крізь призму його автора, тому можливі суб'єктивні оцінки явищ. Автори щоденників з різних причин не могли бути до кінця відвертими, а їх роздуми - не завжди відкритими, тому що вони пам'ятали про небезпеку, якщо, наприклад, вони писалися в умовах фашистської окупації. Але цінність щоденників, як історичних джерел, домінує над їх недоліками. У цілому, за висловлюванням українського історика С. Макарчука, мемуарні джерела «наповнюють історичний процес живим подихом епох, виявляють неповторні взаємозв'язки між подіями й людьми, зупиняють увагу сучасного дослідника не тільки на картинах баталії багатотисячних демонстрацій, а й на особистих долях так званих маленьких людей»¹. Отже, історія людства складається і з долі «маленьких людей», тому так цікаво читати щоденники звичайних людей, які також висвітлювали події свого часу, намагалися донести психологічну атмосферу, в якій жили, творили, боролися за кращу долю або сподівалися вижити у жахливих умовах окупації.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України зберігається щоденник молодого оунівця – бандерівця Олександра Повшука². Запис він вів з 17 вересня 1939 р. до 17 серпня 1944 р. Автор писав українською мовою, але у самому тексті багато русизмів і граматичних помилок. Цитати у статті наведено мовою оригіналу. Наприкінці щоденника є запис про те, що 29.09.1944 р. у Божкевичах щоденник було вилучено. Текст надруковано на машинці, але це оригінал. З щоденника ми дізнаємося, що у період з вересня 1939 р. до початку Великої Вітчизняної війни його автор ще вчився. Під час німецько-фашистської окупації він працював вчителем у школі, був вояком УПА. За його словами, війну він пережив у віці 17-20 років. Щоденник висвітлює усю соціальну, політичну, духовну напругу західноукраїнського регіону з часу возз'єднання Західної України з Радянською, під час фашистської окупації і в перші місяці визволення цієї території Червоною Армією - до 17 серпня 1944 р., а також є свідчення про голод у Донбасі, цікаві міркування автора щоденника з цього приводу.

З перших сторінок ми бачимо, що автор - справжній противник більшовиків і соціалізму. Він не погоджувався з головними ідейними принципами більшовиків і вважав, що рано чи пізно усі матеріальні недоліки, індивідуальні й соціальні невдоволення приведуть « до загибелі більшовицької ідеології» і тому закликав: «Геть стахановщину і соцзмагання! Геть колхози - нову систему

експлуатації. Це лозунг українського народу - ОУН».

Де кілька разів згадувалося місто Дубно Ровенської області. Автор описував окупаційний режим, життя населення у цьому невеликому місті, підкреслюючи, що серед людей зростало невдоволення «грабіжницькою політикою німців», тому що «від людей забирають увесь їх дорібок», а добре живеться тільки фольксдойче. Німці розгорнули широку кампанію із розшуку людей німецького походження і їм віддавали усю владу, писав Олександр. Окупанти активно агітували дітей до вступу у різні фашистські організації. Цікава у зв'язку з цим думка автора щоденника: «З дітей хочать зробити яничарів. Багато йде туди українського темного пролетаріату».

Червоною ниткою крізь щоденник проходять переживання юнака за долю свого народу, думки про сенс життя, загальнолюдські цінності, мрії про «правду - справедливість», необхідність боротьби за щастя українців. Роздуми молодого патріота вражають своєю глибиною й людяністю. Головний принцип життя автора - робити добро кожного дня. Його звернення до молоді також свідчили про це: «Нехай не пройде в тебе ні один день, щоб ти не зробив добра для загалу». Цінними, на наш погляд, є оцінки Олександром поведінки українського населення й під час фашистської окупації, і з приходом на територію Західної України військ Червоної Армії. Спостереження юнака допомагають встановити атмосферу, в якій жив народ. Він замислювався над долею свого народу й дійшов висновку, що його нація знаходилася у стані постійного пошуку і йому гірко від того, що українці ніяк не можуть визначитися з метою боротьби. Запис від 30.IV.1943 р. свідчить про його глибоке замислення над цією проблемою: «Сиджу і серце стискається від того, як поглянеш на свій народ. Цілий світ бореться за існування нації або держави. Натомість український народ бореться за існування незалежної церкви, за патlachів. Поневолені й вільні народи стежать за світовою політикою. Український народ носить з якимось Єрусалимськими святими алібами і святими записками... Замість того, щоб битись зі своїм відкритим і опасним ворогом, б'ють поляків... Тепер і світова преса оплямала українців і німець душисть». В останніх двох реченнях Олександр дав не тільки оцінку діяльності українців у роки війни, але й визначився з головними цілями боротьби. Аналізуючи ситуацію, що склалася на території України в роки війни, він зробив висновок, що українцям, на превеликий жаль, «немає за що і за кого битись», тому що вони не мали власної держави, але, за його словами, вони «добре били один одного»: в загбатальйонах служили східняки - українці, які билися проти повстанців – західників. У зв'язку з цим він посилався на Сталіна, який казав, що «у мене народа хватит за родину драться». Автор сумнівався: «Та не знаю, до яких пір той наряд буде так йти? Ще вдасться їм обом, як Гітлеру, так і Сталіну, Україна в знаки. Вже твориться нечувана ненависть. Ні один не здається живим. Ось як звучать слова одного татарина: «Лучше на фронте йти на немца, чем йти на бандеровцев».

Дивує те, що молодий Олександр в умовах фашистської окупації, постійної ворожнечі між українцями й поляками, війни між радянськими партизанами й українськими повстанцями зумів розібратися у складній ситуації і визначитися з головним ворогом для українців окремо і для усіх народів взагалі – фашистів. За його точкою зору, боротьба між поляками і українцями - двома поневоленими націями - велика помилка. Він також засуджував тактику війни німців, за якою провокувалися збройні сутички між поляками й українськими повстанцями.

Щодо діяльності ОУН і УПА в роки війни, то автор щоденника загалом позитивно оцінив їх боротьбу проти німців і радянських партизанів. Він декілька разів писав про те, що в ОУН і УПА воювали люди різних національностей: узбеки, грузини, татари, азербайджанці, росіяни та інші, крім поляків і німців. Повстанцям - бандерівцям, за його словами, вдалося створити державу в державі зі школами, урядом, лікарнями. З Програмними постановами 2-го з'їзду ОУН він повністю погодився: «Прийшли Програмові постанови 2-го з'їзду ОУН і там найшов я спокій, згоду моєї до сього часу непримиримої душі», «... по всіх духовних моїх невдоволеннях і стихійних виступах проти неправди успокоює мене чудова випрактикована життям програма ОУН. Тут шовінізму нема, як більшовики кажуть». Автор стисло навів зміст основних статей Програми ОУН і зробив висновок, що заради такої гуманної, соціально справедливої Програми в інтересах усіх націй і народів України «боротись і гинути – то святість».

Оцінивши діяльність українців-націоналістів в цілому позитивно, автор щоденника з деякими питаннями не погодився. Так, за його словами, він завжди, навіть коли був в УПА, виступав проти постулату націоналістів «Україна для українців». Його постійно турбувало питання: «І за що віддали мене в УПА, щоб згинув чи що? Самі позіставались вдома. Не знаю, за кого нини мене вважали, але досить того я був ненавиджений ними». Дійсно, було над чим замислитися хлопцеві: він не сприйняв ні більшовиків, ні фашистів, не завжди погоджувався з націоналістами, тому й виникли в нього

складнощі з повстанцями. У даному випадку виникла ситуація, яка характеризується як свій серед чужих і чужий серед своїх. Ще більше він відійшов від своїх колишніх братів по зброї, коли західноукраїнські землі почали визволятися від фашистських окупантів. Його здивувало і він з обуренням писав, що з наступом Червоної Армії деякі українці, які до цього служили у німців, швидко перетворилися на партизанів і вже боролися проти німців разом з націоналістами. Дії таких «патріотів» Олександр засудив: «Поліція, яку німець тримав за своїх собак і годував їх, вони ж розстрілювали батьків, братів і сестер своїх розігнав, а вони тепер поробились патріотами свого народу (партизанами, яких багато по лісах). Брат Ілько теж там. Люблю правду.» . Цей запис датувався 30 квітнем 1943 р. Треба думати, що автор негативно оцінив діяльність поліцаїв - колаборантів, які з наступом Червоної Армії, коли вони вже стали непотрібними й німцям, а тому негайно перетворилися на партизанів. Патріот-націоналіст протестував проти тих українців, які не тільки припинили боротьбу, а взагалі стали вірно служити більшовикам. Відомо, що 5 серпня 1943 р. у щоденнику зроблено великий запис, який свідчив про душевний протест і біль Олександра, його готовність вмерти, але не зректися своїх принципів: «Більшовики прийшли, і всі крикуни пішли під обух. А де ж Україна? А де ви, славні борці - самозванці? Де ви? Нема. Пишуть, що їм добре у советів. Пішли «щирі» служать щиро катам. Танцюють так, як їм вкажуть. Я натомість міг би бути разом з більшовиками. Та ні. Я хочу правди і хочу жити, працювати для добра і справедливості і, коли прийде на те, навіть згинуть. Не буду згідний навіть зі своїм народом, коли він творитиме щось не по правді.»

Аналізуючи ситуацію, що склалася на території Західної України напередодні визволення цього регіону Червоною Армією, Олександр Повшук зробив запис, в якому не погоджувався з наказом Проводу про розпуск по домівках усіх вояків, щоб зберегти людей і силу. Але курінний політосвітник-східняк був за те, щоб усіх звільнити. На думку Олександра, якщо відпустити вояків, то потім їх ніхто не зможе зібрати. З приходом більшовиків 38 вояків-східняків здались, а йому пощастило втекти. Більшість розпущених сотень підпала під мобілізацію: «дехто втік, а дехто сховавсь, а більшість зловлених пішли в армію. Кожний діяв за власною ініціативою». Запис від 5 серпня 1943 р. свідчив, що до Червоної Армії завдяки його діяльності «в лісистих місцевостях не пішли майже всі».

Автор передав цікаву розповідь пораненого чоловіка з «сусіднього села» про новий метод більшовицької боротьби на фронті - «психологічну атаку», зміст якої зводився до наступного: «За Сталіна! - реве нещасна маса м'яса і біжить вперед», зупинитися ніхто не може, тому що позаду «скосить наставленник сталінський», а попереду - теж смерть - там «німець січе». Не дивно, що, за словами О. Повшука, склалась народна примовка про наступ і підготовку до наступу: «Гітлер готує танки – Сталін голови». На думку автора, завдяки сталінській політиці велика кількість українців була непідготовленою до відправки на західний фронт - визволяти Карельський перешийок і Білорусь. Визволені Мінськ, Орша та багато інших міст і сіл Білорусі, Литви «куплені за наші трупи».

Зміст щоденника вражає великим трагізмом епохи загалом, та її людей зокрема. Сам автор знаходився, як ми вже побачили, у складній ситуації. Його доля, як і доля його родичів, - важка й суперечлива. Він згадував про свого брата Ілька, який спочатку служив поліцаєм у німців і брав активну участь у каральних операціях, тобто був ворогом для власного народу. Але напередодні приходу Червоної Армії став «патріотом» і перетворився на партизана. Його родичі - дядько Прохор, Купріян і Федір – також служили, але тільки більшовикам, і загинули ще у 1941 р. Сам він був вояком УПА, але часто вступав у суперечки з націоналістами, за що його взимку 1943 р. було заарештовано своєю жандармерією з причин «оборони правди». Після приходу Червоної Армії, вже будучи важко хворим (про це ми дізнаємося з щоденника), він не знайшов підтримки серед колишніх «щирих» українців. Навпаки, вони його називали комуністом, хоча, за його словами, він ніколи не поділяв ідей більшовиків. «Куркулі-націоналісти» з приходом більшовиків дивилися на нього вороже. Олександр зізнався: «Я був в презирстві за німців в цих сільських куркулів-націоналістів щирих, як вони себе самі звали... Вони звикли нести своє «я» високо. Але я авторитет належний мені мав. Вони не знали мене, як звати. Бо не комуніст. Йшов проти більшовиків (був арештований), проти німців і проти них». Він вважав, що «щирі» раді б були його засудити на смерть, але не знали, як придертися. Замислюючись над своїми проблемами, молодий патріот дійшов висновку, що, можливо, з часом його погляди й зміняться, але поки що йому здавалося, що «його погляди найправдивіші».

16 серпня 1944 р. Олександр у своєму щоденнику занотував, що хоча йому й заборонено писати через хворобу, але він не може не сказати про трагедію у Донбасі, де населення переживає страшний

голод. Місцеві селяни Прокоп Бегас і Митрофан Павлюк, яким пощастило повернутися живими з Донбасу, розповідали, що спочатку населення споживало спориш та ще й сварилося за це зілля, а зараз вже спокій, тому що ніякого зілля не залишилося – все з’їли. За їх розповідями, «собак, котів, пташок поблизу сіл немає. Все, що жило, було поживою людей». Сталін мовчав до цього, але, як видно, виникла дуже скрутна ситуація, бо влада змушена була звернутися до західноукраїнських областей по допомогу, тому й збирають по хатах будь-які харчі для голодуючих Донбасу. На думку О. Повшука, страшно те, що голод відбувається «в найбагатшій країні Європи і Азії – в Україні... Люди з голоду мруть, а дурноваті віршомазі ляпають на папір про Сталіна доброго, мудрого, що любить дітей, людей своїх і про сонце. От буйволи головасті. Діти ж вмирають з голоду, бо Сталін забрав хліб, він оправдуватиметься (якщо дожде), перед народом, як в 31-32 р. «Что я не знал», або «Что немцы пожгли и привели к этому страданию», який же то господарь, як не знає, що в нього робиться... «Немцы сожгли», – каже Сталин, - і тому голод... Ну нехай німець знищив один рік урожай, а 24 роки збору де? Чого військо голодує? Чого пухне робітник? Ось схема і вислід раю сталінського». Олександр сподівався, що коли-небудь його щоденник прочитають, і тому не випадково він звертався до майбутнього читача з проханням не нищити його зошит: «Може, я згину в боротьбі з народним ворогом, і мій щоденник візьмеш, подруго або друже, то не нищ, а прочитай. Тут найдеш дещо цікавого. Тут описано переживання й напрямки думок юнака доростаючого віку 17-20 років, який все своє молоде життя мріяв про правду, справедливість, і, може, згину за правду, борючись із загарбниками, з носителями кривд і страждань народних».

Отже, щоденниковий жанр – це важливе історичне джерело, яке передає живий подих епохи, допомагає зрозуміти складні соціокультурні та психологічні процеси минулого.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Макаруч С. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій. – Львів, 1999. – С. 296.;
2. ЦДАГО України. – Ф.57.– Оп.4.- Спр. 344.– Арк. 127.

С.В. Бінцаровський

РАДЯНСЬКА ТА АВСТРІЙСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ АВСТРІЙСЬКОГО ПИТАННЯ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ У 1945–1955 РР.

Дослідження історичного досвіду окупаційного контролю з боку держав антигітлерівської коаліції, без сумніву, становить історичний, політичний інтерес з урахуванням сучасних геополітичних реалій (окупація Іраку союзними військами, Косова миротворчими силами ООН). Одним із прикладів союзної окупації країни та відновлення її незалежності була Австрія в перше повоєнне десятиріччя (1945-1955 рр.). Після закінчення Другої світової війни між союзниками починає поглиблюватися розкол у вирішенні питань повоєнного облаштування світу. Таке протистояння США, Англії, Франції, з одного боку, та СРСР, з іншого, породжує таке унікальне історичне явище, як «холодна війна», яка стала, по суті, новим типом світової війни. Її основним політичним змістом стало протиборство двох розділених ідеологіями гігантських соціально - політичних систем, яке здійснювалося у контексті науково – технічної революції переважно жорсткими невійськовими засобами. Політична та військова гегемонія двох великих держав США та СРСР в очолюваних ними блоках (НАТО та ОВД) й усвідомлення неможливості використання ядерної зброї хоча й дозволили уникнути глобального воєнного конфлікту, водночас зумовили тривале протистояння цих держав фактично в цілому світі. Практичним віддзеркаленням холодної війни став так званий «синдром двох держав» (дві Німеччини, дві Кореї, два Китаї, два В'єтнами). Схожа ситуація в протистоянні США та СРСР була й у вирішенні австрійського питання після Другої світової війни. Відповідно до наведених вище прикладів, Австрія могла бути розділена на Західну і Східну, в Австрії, якби союзники це допустили, міг відбутися військовий конфлікт, оскільки ситуація в країні гостро загострилася на початку 1950-х років. Проте колишнім союзникам вистачило розуміння, що розпалювання збройного конфлікту в центрі Європи є вкрай небезпечним і невігідним жодній із сторін, хоча й процес визнання австрійської незалежності розтягнувся на довгих десять років. Тому проблема подолання тоталітаризму та авторитаризму в суспільній свідомості зберігає своє актуальне значення в умовах активізації на межі ХХ–ХХІ ст. праворадикальних, націоналістичних рухів у низці європейських країн (Франції, Австрії, Німеччини).

Гостре економічне, політичне, ідеологічне протистояння США з їх однодумцями та СРСР позначилося також і на висвітленні, трактуванні історичних подій та явищ. Особливо чітко такі тенденції простежуються у радянській історичній науці. Автори змушені були висвітлювати події в